

การปรับตัวของชุมชนโดยการใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากร น้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน

Community Adaptation Using Social and Cultural Capital in Water
Resource Management in the Upper Siew Yai River Basin

พระพรทอง แก้วทองมี¹ (สนติมน) อีระพงษ์ มีไธสง² และฉลอง พันธุ์จันทร์³
Phraphraethong Kaewthongmee (Santimano), Theeraphong Meethaisong
and Chalong Phanchan

Received: April 01, 2024

Revised: May 02, 2024

Accepted: May 11, 2024

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการปรับตัวของชุมชนโดยการใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน เก็บข้อมูลจากเอกสารและข้อมูลภาคสนาม การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม จากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก 35 รูป/คน พบว่าการซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับการปรับตัวของชุมชน โดยการใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม ในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน โดยมีการปรับตัวของชุมชน ประกอบด้วย 6 ด้าน ได้แก่ 1) การปรับตัวด้านสังคม เป็นทุนทางสังคม ได้แก่ ทุนทางครอบครัว และทุนทางเครือญาติ 2) การปรับตัวด้านเศรษฐกิจ โดยอาศัยลุ่มน้ำเสียวใหญ่เป็นพื้นที่ทำมาหากิน คือ ภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร 3) การปรับตัวด้านภูมิปัญญา สอนให้คนเคารพและพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ ให้ความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว 4) การปรับตัวด้านความเชื่อ โดยมีความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งลี้ลับตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ ได้แก่ รุกขเทวดา ผีสง และพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ดอนปู่ตา 5) การปรับตัวด้าน

¹ คณะสงฆ์จังหวัดจันทมหาราชา; Sangha in Mahasarakham Province

²⁻³ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม; Mahasarakham University

ทรัพยากร ได้กำหนดขอบเขตพื้นที่ในการทำมาหากินอย่างชัดเจน คือ ห้ามตัดไม้ทำลายป่า ห้ามจับสัตว์น้ำในช่วงวางไข่ และ 6) การปรับตัวด้านประเพณีพิธีกรรม เพื่อให้ชาวบ้านตระหนักถึงการดูแลรักษาป่าต้นน้ำ และช่วยกันดูแลทรัพยากรธรรมชาติในป่า ไม่เข้าไปตัดไม้เก็บของป่า ไม่ล่าสัตว์ในช่วงห้ามตามฤดู กลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน จึงมีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของผู้นในสังคม รวมไปถึงความเป็นอยู่ในการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนในกลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน ที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ คนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และเป็นการอนุรักษ์กลุ่มน้ำเสียใหญ่ให้คงอยู่ตลอดไป

คำสำคัญ : การจัดการทรัพยากรน้ำ, การปรับตัวของชุมชน, ทูทางสังคมและวัฒนธรรม, กลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน

Abstract

This academic article aimed to study community adaptation using social and cultural capital in water resource management in the upper Siew Yai River Basin. Data were collected from documents and field data, interviews, and focus group discussions with 35 key informants. The results showed that the content of community adaptation using social and cultural capital in water resource management in the upper Siew Yai River Basin consisted of 6 aspects: 1) Social adaptation, which was social capital, included family capital and relative capital; 2) in terms of economic adaptation, it relied on the Siew Yai River Basin as a place for making a living, namely the agricultural and non-agricultural sectors; 3) in the aspect of Intellectual adaptation, it taught people to respect and rely on nature, to pay respect to the sacred and to the deceased ancestors; 4) in terms of belief adaptation, there was beliefs about mystical things in the Siew Yai River Basin, including tree spirits, ghosts, and the sacred area of Don Pu Ta; 5) in terms of resource adaptation, there was clearly defined the areas for livelihood, i.e., no cutting down of trees and no catching of aquatic animals during spawning season; and 6) in terms of the ritual traditions adaptation, for making villagers aware of the importance of taking care of the headwater forests and help take care of the natural resources in the forests, not

cutting down trees, collecting forest products, and not hunting animals during the prohibited season in the upper Siew Yai River Basin had an impact on the lives of people in the society, including the way of life in managing water resources of communities in the upper Siew Yai River Basin, which reflected the relationship between people and nature, people and sacred things, and was the conservation of the Siew Yai River Basin for eternity.

Keywords: Water Resource Management, Community Adaptation, Social and Cultural Capital, Upper Siew Yai River Basin

บทนำ

โลกเป็นผู้กำหนดการรับรู้ของชาวบ้านทุกหนทุกแห่ง การแผ่ขยายของค่านิยม บรรทัดฐาน และวัฒนธรรม มีแนวโน้มที่จะส่งเสริมอุดมการณ์แห่งทุนนิยมของวัฒนธรรมตะวันตก ท้องถิ่นอาจตกเป็นเหยื่อของวัฒนธรรมผู้บริโภคนิยมแห่งโลกอย่างเลื่องไม่พ้น การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของโลกอย่างรวดเร็ว มีผลกระทบต่อจริยธรรม คุณค่า ค่านิยม ซึ่งส่งผลต่อไปถึงพฤติกรรมของคนรุ่นใหม่ในสังคม วัฒนธรรมร่วมอาจนำไปสู่ค่านิยมร่วมที่ยิ่งใหญ่และอาจนำไปสู่เอกภาพทางการเมืองเป็นประชาธิปไตยแบบหลากหลายวัฒนธรรม เพื่อให้เป็นไปตามความต้องการมีส่วนร่วมในสังคมเพื่อการเคารพต่อชาติพันธุ์ ศาสนา และภาษา ซึ่งในอนาคตวัฒนธรรมแบบหลากหลายที่ตระหนักถึงความแตกต่าง และสนับสนุนส่งเสริมเสรีภาพเชิงวัฒนธรรม จนถึงขั้นที่บุคคลสามารถจะเลือกภาษานับถือศาสนา และมีส่วนร่วมในการกำหนดรูปแบบวัฒนธรรมของตนเองได้ (สุภาวดี ขุนทองจันทร์, 2559) โลกาวัดนี้ไม่ได้ทำให้เศรษฐกิจและวัฒนธรรมของชุมชนเปลี่ยนแปลงเท่านั้น แต่ส่งผลกระทบต่อชุมชนทุกด้านทุกกลุ่มและทุกเพศในอัตราส่วนและความรุนแรงที่แตกต่างกัน จนขาดความรู้สึกเห็นอกเห็นใจผู้อื่นไร้หัวใจความผูกพันแบบเครือญาติล่มสลาย และนำไปสู่การทำลายสิ่งแวดล้อมลงอย่างมาก (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2558)

สังคมหรือชุมชนประกอบไปด้วยทุนทางสังคม ทุนมนุษย์ ทุนกายภาพ ทุนเศรษฐกิจ ทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และทุนทางวัฒนธรรมประเพณีนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างบูรณาการและเกื้อกูลกัน (วรุฒิ โรมรัตนพันธ์, 2548) ทุนทางสังคมเป็นชุดของความสัมพันธ์ที่มีเอกลักษณ์นำภาคภูมิใจ สามารถนำทุนทางสังคมมาปรับใช้ให้เข้ากับวิถีชีวิตของตนเองได้อย่างเหมาะสมกลมกลืนกับสิ่งแวดล้อม เป็นสังคมที่มีความสงบสันติ ปราศจากความขัดแย้งอย่างรุนแรง

มีความยึดมั่นในหลักคำสอนของศาสนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักการและเหตุผล โดยมีศาสนาเป็นศูนย์รวมยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชนสืบต่อมาเป็นเวลาช้านาน ถ้าสามารถนำองค์ความรู้จากทุนทางสังคมที่มีอยู่ ออกมาอนุรักษ์ฟื้นฟูต่อยอด และประยุกต์ใช้ให้เข้ากับชุมชนจนเกิดประโยชน์ที่ยั่งยืน (สุวรรณี คำมั่น และคณะ, 2551) ในส่วนของทุนทางวัฒนธรรม โดยอิงหลักสังคหวัตถุ 4 มีระบบด้านการศึกษาที่ดี มีอาชีพที่สุจริตมั่นคงอิงหลักขรรยาวาธรรม 4 (พระกฤษฎา สุเมธ (सारनोक), 2567) แสดงให้เห็นว่า ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม มีส่วนในการพัฒนา รวมถึงคุณภาพชีวิต ทำให้คนในชุมชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ดำเนินชีวิตได้อย่างปกติสุข

ลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ในอดีตเต็มไปด้วยทุนทางทรัพยากรธรรมชาติที่มีความหลากหลายมีความอุดมสมบูรณ์ ทำให้ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ติดกับลำน้ำเสียวใหญ่ ทำมาหากินด้วยการจับปลา หาของป่า ล่าสัตว์ เก็บยาสมุนไพร ตัดไม้สร้างมาบ้าน และชาวบ้านมีการจัดการน้ำไว้ในฤดูแล้งอีกด้วย สภาพพื้นที่หรือบริบทของลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน มีจุดกำเนิดอยู่ที่อ่างเก็บน้ำหนองบ่อ อำเภอบรบือ ไหลผ่าน 2 อำเภอ 21 หมู่บ้าน ได้แก่ อำเภอบรบือ และอำเภอลืออำนาจ จังหวัดมหาสารคาม มีความยาว 54 กิโลเมตร ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน” ตลอดลำน้ำมีลักษณะเป็นรูปแบบคล้ายงูกินหาง คดโค้งไปมา หรือเลี้ยวซ้ายเลี้ยวขวาไปมา บวกกับมีลำน้ำสาขาต่าง ๆ ไหลมาสมทบ ทำให้ลำน้ำเสียวใหญ่ถือเป็นเส้นเลือดใหญ่ที่หล่อเลี้ยงให้กับชุมชนที่อาศัยอยู่ตามลุ่มน้ำ ในช่วงปี พ.ศ. 2514 เกิดปัญหาน้ำเค็มที่มาจากกลุ่มนายทุน ได้ขุดเจาะบ่อบาดาลแล้วพบว่าเป็นน้ำเค็ม จึงได้สูบขึ้นมาดื่มเกลือขายในเชิงอุตสาหกรรม จึงส่งผลให้น้ำมีรสขาคือเค็มเค็มไหลลงสู่อ่างเก็บน้ำหนองบ่อ และไหลไปตามลำน้ำเสียวใหญ่ ทำให้พื้นที่เพาะปลูกกลายเป็นดินเค็มดินมันเอียด

ผลกระทบดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อน จนมาถึงปี พ.ศ. 2519 ชาวบ้านได้เรียกร้องให้รัฐบาลเข้ามาช่วยแก้ปัญหา โดยมีคำสั่งในปี พ.ศ. 2523 ห้ามมิให้ประกอบกิจการต้มเกลือในบริเวณน้ำเสียวใหญ่ แต่ปี พ.ศ. 2529 ได้มีการลักลอบสูบน้ำบาดาลขึ้นมาดื่มเกลืออีกครั้ง และครั้งนี้ทำให้แพร่หลายจนทำให้เกิดผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมอย่างรุนแรง กล่าวคือ น้ำในลำน้ำเสียวใหญ่เค็มจนไม่สามารถใช้ทำการเกษตร อุปโภคบริโภค และเลี้ยงสัตว์ได้ จึงส่งผลให้มีการรวมตัวร้องเรียนให้รัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการแก้ไขปัญหา จึงทำให้รัฐบาลออกคำสั่งให้ยุติการทำนาเกลืออย่างเด็ดขาด ทำให้มีงบประมาณมาขุดลอกและพัฒนาฟื้นฟูลำน้ำเสียวใหญ่ให้กลับมาอย่างเดิม การขุดลอกหรือการพัฒนาชลประทานนั้น กลับส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศทั้ง สัตว์น้ำและพืช หรือบางพื้นที่น้ำท่วมขังนานเป็นเดือน หลังจากการฟื้นฟูลำน้ำเสียวใหญ่ทำให้ความเชื่อและพิธีกรรมตามสองฝั่งลุ่มน้ำเสียวใหญ่ จึงก่อให้เกิดการปรับตัวของชุมชนให้เข้ากับสภาพ

พื้นที่ลุ่มน้ำเสีย ด้วยการนำต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนในลุ่มน้ำเสียใหญ่ (ราชนัย หลงมีวงษ์, 2545) จึงเรียบเรียงบทความวิชาการเรื่องการปรับตัวของชุมชนโดยการใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียใหญ่ออนบน 6 ด้าน ดังนี้ 1) การปรับตัวด้านสังคม 2) การปรับตัวด้านเศรษฐกิจ 3) การปรับตัวด้านภูมิปัญญา 4) การปรับตัวด้านความเชื่อ 5) การปรับตัวด้านทรัพยากร และ 6) การปรับตัวด้านประเพณีพิธีกรรม เพื่อเป็นการสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับทรัพยากรธรรมชาติ มนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ รวมไปถึงเพื่อเป็นการอนุรักษ์ลุ่มน้ำเสียใหญ่ออนบนให้คงตลอดไป

การปรับตัวของชุมชนโดยการใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียใหญ่ออนบน

เป็นการเก็บข้อมูลจากคนในพื้นที่ลุ่มน้ำเสียใหญ่ออนบน ที่เกิดปัญหาน้ำเค็ม พื้นที่เพาะปลูกเป็นดินเค็ม ได้สะท้อนจากมติของชาวบ้านให้มีการปรับตัวของชุมชน ประกอบด้วย 6 ด้าน ได้แก่

1. การปรับตัวด้านสังคม

เมื่อสังคมเปลี่ยนไปตามกระแสยุคสมัยใหม่ ความเป็นอยู่ของผู้คนย่อมเปลี่ยนไป ตามกระแสของสังคมการเปลี่ยนแปลงชุมชนเป็นแนวทางหนึ่งในบริบทท้องถิ่น ซึ่งเน้นการพัฒนาความเข้มแข็งความเป็นอยู่ของชุมชน ในสภาพแวดล้อมของผู้คนที่อาศัยอยู่ตามลุ่มน้ำ ทั้งด้านทางกายภาพบริบทพื้นที่เปลี่ยนไป โดยมีลักษณะพื้นที่ราบลุ่มสูงต่ำลาดเอียงสลับกันไป บวกกับบางพื้นที่ในชุมชนยังเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรธรรมชาติ ที่สำคัญเป็นแหล่งอาหารหล่อเลี้ยงผู้คนที่ยังอาศัยอยู่ในยุคแรกเริ่มมีการเลือกที่อยู่อาศัยหรือตั้งถิ่นฐานบริเวณลุ่มน้ำเป็นส่วนใหญ่ เพื่อความสะดวกในการอุปโภคบริโภคการดำรงชีวิตและการสร้างบ้านเรือน เพราะในอดีตนั้น การตั้งบ้านเรือน เลือกภูมิทัศน์ยึดอิงอยู่กับแหล่งน้ำ เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในพื้นที่เป็นหลัก โดยเลือกทำเลที่เหมาะสม แสดงให้เห็นถึง องค์ความรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่นในการตั้งบ้านเรือน ที่อยู่อาศัย รวมไปถึงการดำรงวิถีชีวิตที่ยึดติดกับธรรมชาติให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ยังเป็นการแสดงให้เห็นถึงการมีชีวิตที่อยู่ของผู้คนอาศัยอยู่ตามลุ่มน้ำ ที่มีความหลากหลายทางทรัพยากรธรรมชาติ และวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นของคู่กันมา มีลักษณะเด่น มีความเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน มีความสัมพันธ์วิถีชีวิต และการใช้องค์ความรู้ท้องถิ่นในด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณี และการอนุรักษ์ลุ่มน้ำที่อยู่อาศัย เป็นเครื่องมือในการพัฒนาคุณภาพชีวิต สร้างรากฐานของระบบโครงสร้างทางสังคม วัฒนธรรมชุมชนถือเป็นปัจจัยสำคัญในด้านของการดำรงชีวิตของผู้คนในสังคม

และเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางความเชื่อ คนในชุมชนที่คอยประสานความสัมพันธ์ทางด้านความเชื่อ การดำรงชีวิต และการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้ถึงคุณค่าของความเป็นชุมชนท้องถิ่นอีสาน

การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในบริเวณลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน เริ่มตั้งแต่ต้นน้ำในเขตอำเภอเบรπιองมาตามลุ่มน้ำ สังเกตได้จากชุมชนสร้างบ้านเรือนติดกับลุ่มน้ำเสียวหลายหมู่บ้าน โดยมีบ้านหนองโดน บ้านหอกลอน บ้านโคกลี บ้านค้อโนนอุดม บ้านเป้า ฯลฯ ลงไปตามลุ่มน้ำเสียวตอนล่าง สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ในรูปแบบการอาศัยทรัพยากรน้ำในการดำรงชีพของมนุษย์ ในฐานะที่เป็นจุดกำเนิดประเพณี วัฒนธรรม และความเชื่อ เพื่อตอบสนองความต้องการพื้นฐานในด้านต่าง ๆ อย่างเพียงพอ เพื่อรักษาความสมดุลสิ่งแวดล้อมกับทรัพยากรธรรมชาติ ให้มีความเสมอภาคทางสังคม ชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีคุณค่า ความเป็นมนุษย์ สังเกตได้จากการตั้งบ้านเรือนในครั้งอดีต จะเลือกทำเลที่เหมาะสมกับลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณนั้น ๆ ทั้งยังให้สอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิต จึงทำให้ชุมชนในแต่ละพื้นที่มีภูมิวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน และบางชุมชนก็ต้องเรียนรู้ที่จะอยู่กับสภาพแวดล้อมที่รุนแรงด้วย โดยชาวบ้านจะใช้ภูมิปัญญาในการจัดการที่อยู่อาศัย เลือกพื้นที่สร้างบ้าน สร้างวัด หรือเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ภายในชุมชน และการทำเกษตรให้เหมาะสมกับพื้นที่ เจ้าอาวาสวัดบ้านยานาง ตำบลหนองม่วง เล่าว่า สมัยก่อนวัดบ้านยานางกับหมู่บ้านอยู่ติดกับลำน้ำเสียวใหญ่ ต่อมาเมื่อน้ำในลำน้ำเสียวใหญ่เกิดมีปริมาณน้ำมาก ๆ บวกกับคันคูดินที่มีขนาดเล็ก ไหลทะลักเข้าท่วมวัด เกิดความเสียหายหลายอย่าง ชาวบ้านจึงทิ้งวัดเก่าแล้วได้ก่อตั้งวัดใหม่ขึ้น โดยขยายพื้นที่ออกไปจากลำน้ำเสียวใหญ่ประมาณ 1 กิโลเมตร และปัจจุบันก็ได้มีการขุดลอกลำน้ำเสียวใหญ่ใหม่ มีคันคูดินขนาดใหญ่ที่แข็งแรง โดยกรมชลประทานได้สร้างฝายคอนกรีตขึ้น เพื่อให้ชุมชนได้มีน้ำใช้ในการอุปโภคบริโภคภายในชุมชนบ้านยานาง ปัจจุบันนี้ ชาวบ้านใช้พื้นที่ตามลำน้ำเสียวใหญ่ในการสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย เลี้ยงสัตว์ เพาะปลูกผักสวนครัว ในพื้นที่นาที่สวนของตัวเอง เพราะสมัยปัจจุบันนี้มีความเจริญก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยี มีระบบไฟฟ้าแรงสูง และไฟฟ้าพลังงานแสงอาทิตย์

การสำรวจพื้นที่ตามลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน พบว่า ในครั้งอดีตชาวบ้านได้สร้างบ้านเรือน โบราณสถาน วัด และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ตามลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน มีการบอกเล่าจากคนเฒ่าคนแก่และชาวบ้านเป้าว่า แต่ก่อนชาวบ้านสร้างบ้านใกล้ ๆ ลำน้ำเสียวใหญ่ เมื่อถึงฤดูฝน ทำให้ปริมาณน้ำฝนตกลงในลำน้ำเสียวใหญ่เพิ่มมากขึ้น คันคูดินที่มีขนาดเล็กไม่สามารถรับน้ำที่มีปริมาณมากได้ ทำให้คูดินขาดน้ำไหลเข้าท่วมพื้นที่บ้านเรือน และโบราณสถานหลายอย่าง ได้รับความเสีย

หายจนทำให้ชาวบ้านเดือนร้อน เนื่องจากน้ำที่ไหลออกจากลำน้ำเสียใหญ่ อยู่ต่อมาชาวบ้านก็ได้ปรึกษากัน โดยมีปราชญ์ชาวบ้าน หรือผู้นำหมู่บ้าน ได้พาชาวบ้านย้ายจากที่ต่ำขึ้นไปอยู่ที่สูง เพื่อจะน้ำท่วมไม่ถึง และก็มี การตั้งชื่อหมู่บ้านตามลักษณะพื้นที่ของบ้าน เช่น โนน โคก หนอง ต้นไม้ ป่า ฯลฯ หรือตั้งชื่อหมู่บ้านให้สอดคล้องกับบ้าน เพื่อให้เรียกชื่อหมู่บ้านและจดจำได้ง่ายอีกด้วย

2. การปรับตัวด้านเศรษฐกิจ

ชาวบ้านยังเลือกตั้งถิ่นฐานในที่ราบกว้าง เพื่อการประกอบอาชีพต่าง ๆ ที่สำคัญเป็นการปลูกพืชผัก ทำนา ทำสวน ทำไร่ ปลูกข้าวโพด การเลี้ยงสัตว์ โค สุกร ไก่ ปลา เป็นต้น การค้าขายผลิตสิ่งของ โดยใช้เครื่องจักรตามโรงงานต่าง ๆ เข้ามาช่วย ประชากรชอบอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม เพื่อจะได้พึ่งพาอาศัยกัน ช่วยเหลือกัน ทำกิจกรรมร่วมกัน สิ่งที่จะทำให้ร่วมตัวกันคือ การใช้ภาษาเดียวกัน นับถือศาสนาเดียวกัน มีวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่คล้ายกัน การตั้งถิ่นฐานของประชากรในอดีตนั้น แต่ละกลุ่มจะพิจารณาเลือกพื้นที่มีสิ่งแวดล้อมเหมาะสมแก่การดำรงชีพ ที่ได้มีผลผลิตตามธรรมชาติอย่างเพียงพอ สภาพอากาศดี และความชื้นที่เหมาะสม มีน้ำกินน้ำใช้สมบูรณ์ ได้มีชาวบ้านตำบลยาง เล่าว่า สมัยก่อนชาวบ้านจะข้ามไปยังอีกฝั่งหนึ่งมีความลำบากมากในการไปมาหาสู่กัน จึงได้ร่วมกันช่วยกันหาไม้ขอนใหญ่ ๆ มาทำเป็นซัวหรือสะพานข้าม เพื่อสัญจรไปมาหาสู่กัน ระหว่างหมู่บ้านสองฝั่ง ในสมัยนั้นลุ่มน้ำเสียมีความลึกมาก ถ้าชาวบ้านว่ายน้ำข้ามก็จะเกิดอันตรายได้ ก่อนที่จะทำสะพานข้ามนั้น ชาวบ้านต้องตรวจสอบสภาพพื้นที่ก่อนว่าตรงไหนมีน้ำลึกน้ำเย็นเสียก่อน และต้องดูการไหลของน้ำด้วย เพราะการทำสะพานข้ามนั้น ต้องทำบริเวณน้ำไม่ลึกและคันคูดินที่ไม่กว้างมากนัก และต้องใช้ต้นไม้ขนาดใหญ่ทำเป็นโครงสร้างหลักก่อน เพื่อให้สะพานแข็งแรง ในส่วนความเป็นชุมชนนั้นต่างมีการปรับตัวอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้มีความสัมพันธ์ที่ดี มีการติดต่อสื่อสารกัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ความรัก ความสามัคคี และการมีส่วนร่วมของชุมชนในท้องถิ่น เพราะสมาชิกทุกคนสวนมากเปรียบเหมือนญาติพี่น้องกัน ต่างอพยพมาจากที่เดียวกันหรือบางพื้นที่ก็ตาม เมื่อมาอยู่รวมกันเป็นหมู่คณะกลุ่มใหญ่หรือองค์กร ต่างให้ความสำคัญกับสมาชิก สวนมากยังคงอาศัยอยู่ในชุมชน เพราะชุมชนมีอาชีพทำเกษตรกรรมเป็นหลัก การทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ และเพาะปลูกพืชผักสวนครัวไว้กินเอง และแบ่งปันให้กับเพื่อนบ้าน บางครั้งก็เป็นการแลกเปลี่ยนสิ่งของซึ่งกันและกันภายในชุมชน ต่อมาเมื่อสมาชิกในชุมชนลดน้อยลง หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงตามยุคโลกาภิวัตน์ ในช่วงของยุคเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และส่งผลให้ความสัมพันธ์ของสมาชิกทั้งในระดับครัวเรือนและชุมชนลดน้อยลงไป การติดต่อกันระหว่างชุมชนลดน้อยลง โดยเฉพาะสมาชิกที่ออกไปทำงานต่างจังหวัด หรือนอกหมู่บ้าน นอกสถานที่ บางคนไม่รู้จักกันเพราะห่างเหินกันนาน สภาวะดังกล่าว ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของชุมชนอย่างมาก อย่างไรก็ตาม

ถึงแม้ว่าความมั่นคงด้านสังคมจะลดน้อยลง แต่ชุมชนสามารถปรับตัวเพื่อให้เข้ากับความเป็นอยู่ สภาพแวดล้อมทางสังคม โดยผ่านกระบวนการมีจิตสำนึกรักบ้านเกิดของชุมชน ส่วนวิถีชีวิตของ ชาวบ้านในเขตชุมชนลุ่มน้ำมีการย้ายถิ่น บ้านเรือนชุมชนนั้นก็มีลักษณะเป็นไปตามเงื่อนไขทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และภูมิโนเวศของชุมชน ทำให้ปัจจุบันสมาชิกในชุมชนที่เป็นคนอีสาน ย้ายถิ่น มุ่งมาหาหากินเพื่อดำเนินชีวิต โดยพื้นฐานสำคัญก็นำวัฒนธรรมท้องถิ่นมาปรับใช้ ปรับตัว ตาม เงื่อนไขหลายประการ มุ่งมาหาหากินเพื่อดำเนินชีวิตความอยู่รอดของครอบครัว โดยเฉพาะพื้นฐาน สำคัญการนำวัฒนธรรมท้องถิ่นภาคอีสานมาปรับใช้ตลอดจนสร้างความเข้มแข็งทางอัตลักษณ์ วัฒนธรรมที่มีคุณค่าให้ดำรงอยู่สืบต่อไป

วิถีชีวิตและสภาพความอยู่ในยุคปัจจุบัน สังคมหรือชุมชนอีสานมีความเปลี่ยนแปลงไป อย่างมาก ซึ่งแต่ละพื้นที่แต่ก่อนเคยเป็นดินแดนมีความอุดมสมบูรณ์เต็มไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ที่มีความหลากหลายทางนิเวศวิทยา ทำให้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านต้องดิ้นรนหาอยู่หากินตามภูมิปัญญาของชาวบ้าน ในเรื่ององค์ความรู้ที่มีต่อทรัพยากรธรรมชาติ ต่อมาเมื่อ เกิดความแห้งแล้งกันดาร การเพาะปลูกพืชผลทางการเกษตรที่ในอดีตปลูกได้เฉพาะการทำนาข้าว ปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตและมีความเป็นสมัยใหม่ จากที่ใช้แรงคนมาเป็นการใช้ เครื่องจักรทางการเกษตร การทำนาไถนาจะใช้รถไถเดินตาม และรถแทรกเตอร์ เปลี่ยนจากการ ดำนามาเป็นการทำนาหว่าน ใช้รถเกี่ยวข้าว และมีการจ้างแรงงานในทุกขั้นตอนของการทำนา ซึ่ง เราจะสังเกตได้จากการเปลี่ยนแปลงของระบบเทคโนโลยี ที่มีความทันสมัยก้าวหน้าในการพัฒนาใน ส่วนของคนโบราณยังมีภูมิปัญญา ในการนำพิธีกรรม ความเชื่อ มาประกอบการทำนา เพื่อใช้เป็น เครื่องยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจ อันเนื่องมาจากสภาพการดำรงชีวิตที่ต้องพึ่งพาฟ้าฝนในการปลูกข้าว ซึ่งเป็นปัจจัยเหนือการควบคุม จึงได้ประกอบพิธีกรรมในทุก ๆ ขั้นตอนของการปลูกข้าว ตั้งแต่การ เตรียมพื้นที่นา เลือกเมล็ดพันธุ์ข้าวหลังจากเก็บเกี่ยวเสร็จ ชาวบ้านในบางพื้นที่จะประกอบพิธีกรรม สวดขวัญข้าวต่อพระแม่โพสพ เป็นการตอบแทนต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ให้ความอุดมสมบูรณ์

3. การปรับตัวด้านภูมิปัญญา

ทุนทางสังคมอีกอย่างหนึ่งที่ชาวบ้านใช้เป็นพื้นฐานของความรอบรู้ที่สั่งสมประสบ การณ์สืบเนื่องต่อกันมา ทั้งทางตรงและทางอ้อมซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่ หรือความรู้ที่สะสมสืบต่อกันมา ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญา เป็นความรู้ที่มีคุณธรรม สอนให้คนเป็นคนดี สอนให้คนเคารพธรรมชาติ รู้จัก พึ่งพาอาศัยธรรมชาติ โดยไม่ทำลาย ให้เคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์และคนที่ล่วงลับไปแล้ว ภูมิปัญญา ชาวบ้านเป็นความรู้ในเรื่องการทำมาหากิน ด้วยการจับปลา การปลูกพืชผัก การเลี้ยงสัตว์ การทอ ผ้ามัดหมี่ ทอเสื่อ และเครื่องใช้ต่าง ๆ ทำด้วยไม้ไผ่และหวาย การทำเครื่องมือทางการเกษตร การ

ถือยึดครอง ความเอื้อเพื่อเพื่อแผ่ซึ่งกันและกัน เป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตของคนในชุมชน ก็ยังเหลืออยู่บ้าง ถึงแม้ว่าไม่เหมือนในอดีตก็ตาม แต่สิ่งสำคัญคือ ความรู้ภูมิปัญญาที่คนรุ่นหลังสะสมมาที่ได้จากการสืบทอดมานั้น ได้หายไปกับคนเฒ่าคนแก่ เช่น ภูมิปัญญาในการจัดการ การเกษตร หาลาปลา ต้มเกลือ เลี้ยงสัตว์ ดนตรีพื้นบ้าน รวมไปถึงการสร้างกลุ่มผลิตกลองยาว สิ่งเหล่านี้หากได้รับการฟื้นฟูเอาใจใส่ต่อการทำเป็นฐานทรัพยากรในชุมชน ก็จะเป็นหลักสูตรหรือทักษะชีวิตของการดำรงอยู่ของชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ไม่ว่าจะเป็นภูมิปัญญาอะไรก็ตามชาวบ้านสามารถปรับตัวให้เข้ากับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ได้

การปรับตัวด้านภูมิปัญญา เป็นการดำเนินชีวิตของชุมชนตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ มีทั้งการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ซึ่งจะทำให้เศรษฐกิจของคนในชุมชนแข็งแรงขึ้น ทำรายได้ให้กับชาวบ้านมากยิ่งขึ้น สำหรับการปรับตัวเป็นการจัดการผลผลิตที่เกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน สามารถแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ส่วนแรกคือ การเพิ่มมูลค่าเพิ่มให้กับผลิตภัณฑ์จักสานในชุมชน ประกอบด้วย การเรียนรู้ การรวมกลุ่ม และการเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ส่วนที่สองคือ กระบวนการ รักษาระบบนิเวศลุ่มน้ำเสียวใหญ่ โดยพิจารณาถึงทุนทางด้านภูมิปัญญาของชุมชน ประกอบด้วย ภูมิปัญญาเดิม และภูมิปัญญาใหม่ และส่วนที่ 3 เป็นการจัดการชุมชนเพื่อรองรับภูมิปัญญาที่เข้ามาในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน และระบบการเรียนรู้ โดยมีภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นแกนกลาง

4. การปรับตัวด้านทรัพยากร

ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมของชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์ ชุมชนได้อาศัยทรัพยากรเหล่านี้เป็นปัจจัยหลักหรือต้นทุนในการดำรงชีพ สมาชิกส่วนใหญ่จึงยังอาศัยอยู่ในชุมชน ต่อมาเมื่อชุมชนประสบปัญหาภัยแล้งอย่างต่อเนื่องเป็นประจำ และชุมชนได้ทำเกษตรกรรมมากขึ้น เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของตลาด และนโยบายปลูกพืชพาณิชย์ของรัฐ ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรม และส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของชุมชนในด้านสิ่งแวดล้อม จึงทำให้ชุมชนได้ปรับตัวเพื่อรักษาความมั่นคงทางด้านปัจจัยสี่ ทรัพยากรธรรมชาติมีความหลากหลาย และมีความอุดมสมบูรณ์ ชุมชนต่างเป็นผู้ดูแล หรือที่เรียกว่า “ทุนเดิม” หรือรากฐานเดิมทรัพยากรธรรมชาติ และวัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยม เกี่ยวกับความเอื้ออาทร และความสามัคคีที่ทำให้คนมีความเอื้อเพื่อเพื่อแผ่ต่อกัน มีระบบคิด หรือวิถีคิด วิถีปฏิบัติ การรวมความคิด ความรู้ สติปัญญา กำลัง และความชำนาญที่มีอยู่ ไปใช้ในการจัดการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน รวมทั้งมีกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอีกด้วย ทุนทางสังคมเป็นคุณค่าเดิมที่มีอยู่แล้วในสังคมไทย สามารถก่อให้เกิดพลังที่จะขับเคลื่อนชุมชน ได้แก่ พลังแห่งปัญญาหรือความรู้ ซึ่งเป็นพลังที่จะช่วยให้ชุมชนสามารถพึ่งพา

ตนเองได้จริงและยั่งยืน รวมไปถึงมีการอนุรักษ์ทรัพยากร ในการปรับตัวด้านทรัพยากรน้ำ โดยส่วนใหญ่มีการปรับตัวและเตรียมความพร้อมของชุมชน หากมีความเสี่ยงภัยที่เกิดจากน้ำ ที่ทำให้อาชีพหลักขาดไป เช่น การหาปลาในลุ่มน้ำเสีย การทำนาข้าวที่เกิดจากน้ำท่วม ไม่สามารถทำนาได้ ชุมชนได้มีการปรับตัว โดยการทำงานนอกภาคเกษตรกรรม เช่น รับจ้าง ธุรกิจส่วนตัว และทำเครื่องจักรสาน เพื่อให้มีรายได้ในขณะที่ลุ่มน้ำเสียมีน้ำหลาก

5. การปรับตัวด้านความเชื่อ

ชุมชนในลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน มีความเชื่อที่ยังสืบทอดวิถีชีวิต ก่อให้ชุมชนมีความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ตามลุ่มน้ำ ป่า ดิน รุกขเทวดา ผีसाง ผีปู้ตา พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นการผสมผสานกลมกลืนระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ได้มีการบูชาเพื่อแสดงความกตัญญูต่อ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ จนกลายเป็นประเพณีที่ดีที่แฝงไว้ด้วยแนวคิดทางปรัชญา ซึ่งถูกสั่งสมไว้ด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน และได้ถูกถ่ายทอดเป็นองค์ความรู้ ด้วยวิธีการของปราชญ์ชาวบ้าน ที่อยู่คู่กับวิถีชีวิตของคนอีสานมาจนถึงปัจจุบัน แต่คติความเชื่อทำให้เกิดวิถีปฏิบัติที่ดัดแปลงผ่านพิธีกรรมอย่างเหมาะสม และมีการประยุกต์ใช้พิธีกรรม ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนลุ่มน้ำ กับความเชื่อ และพิธีกรรมในชุมชนลุ่มน้ำเสียใหญ่ ได้มีเรื่องเล่าเป็นตำนาน นิทาน ประวัติศาสตร์ และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยชุมชนให้ความเคารพนับถือผ่านเรื่องราวต่าง ๆ ด้วยวิธีการบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่ ชาวบ้านได้มีการปรับตัวที่เกี่ยวกับความเชื่อในยุคสมัย กล่าวคือ ชาวบ้านใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนเป็นสถานที่ในการอนุรักษ์ลุ่มน้ำ หรือใช้พบปะของคนในชุมชน ชาวบ้านยังได้สร้างพื้นที่แห่งใหม่ขึ้นมาทดแทนดอนปู่ตา หรือสถานที่ที่เป็นของเดิมเกิดการผุพังและหายไปตามกาลเวลา โดยมีคติความเชื่อว่าเป็นที่พึ่งทางใจในการบนบาน ขอพร ในเรื่องของการทำนาข้าวให้ได้ผลผลิตอย่างอุดมสมบูรณ์ และเพื่อดูแลปกป้องลูกหลานอย่างเช่นเดิม

สถานที่ศักดิ์สิทธิ์กับความเชื่อที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ โดยมีกลุ่มของชาวบ้านใช้ทุนทางวัฒนธรรมที่ถูกนำเสนอมาตั้งแต่อดีตจากบรรพบุรุษสู่คนรุ่นหลัง เพื่อให้เข้าใจในสภาพบริบทพื้นที่ของสภาพแวดล้อมทางทรัพยากรธรรมชาติ รวมถึงการดำรงชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชนที่มีความสัมพันธ์อันดี ที่เกิดจากพื้นที่บริเวณลุ่มน้ำเสียใหญ่อันศักดิ์สิทธิ์ ผ่านการบริหารจัดการด้วยความเชื่อเรื่องเล่าต่าง ๆ จากการใช้น้ำในลุ่มน้ำเสียใหญ่อันศักดิ์สิทธิ์ เพื่ออุปโภคบริโภคในครัวเรือน และการนำไปประกอบพิธีกรรมสำคัญของชุมชนผ่านสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ผีตาแฮก ผีปู้ตา เจ้าปู่ เจ้าที่ โดยในส่วนแรก เป็นสายน้ำที่มีชื่อเรียกแตกต่างกันไป ตามลักษณะของพื้นที่หรือสถานที่บริเวณโดยรวม เป็นการนำเอาเรื่องเล่า ตำนาน นิทาน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น มาเป็นส่วนประกอบในการสนับสนุนอธิบายภาพลักษณ์ของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับน้ำที่ไหลผ่านพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และยัง

มีอิทธิพลในการสนับสนุนความเชื่อผ่านรูปแบบของประเพณี พิธีกรรม และมีความเชื่อว่าน้ำเป็นพื้นที่แสดงถึงความสัมพันธ์อันดีของชุมชนลำน้ำเสียวใหญ่ ที่สร้างความสามัคคีในชุมชนสร้างครอบครัว สร้างวัฒนธรรม สร้างความอุดมสมบูรณ์ให้กับชุมชนตลอดไป

6. การปรับตัวด้านประเพณีพิธีกรรม

วัฒนธรรมเป็นของคู่กันมากับผู้คนในรูปแบบของวิถีชีวิตของผู้คนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน โดยถือได้ว่า มีความสำคัญอย่างยิ่งกับชาวบ้านที่อาศัยอยู่ตามลุ่มน้ำ จนเป็นประเพณีวัฒนธรรม ที่มีความเชื่อต่อพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ สิ่งลี้ลับ ที่ไม่สามารถมองเห็นด้วยตาเปล่าได้ แต่อาศัยการบอกเล่าประวัติศาสตร์ความเชื่อความศรัทธาของสถานที่นั้น เริ่มตั้งแต่ต้นน้ำลงมาถึงปลายน้ำไปตอนล่างของลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ต้นน้ำ คือ โนนหนองบ่อหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “หนองบ่อ” มองเข้าไปที่หนองบ่อเต็มไปด้วยป่าไม้ที่ปกคลุมไปด้วยต้นไม้ขนาดใหญ่และวัชพืชต่าง ๆ หนองน้ำขนาดใหญ่นี้ มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ในส่วนของบริเวณต้นน้ำลำน้ำเสียวใหญ่มีลักษณะเป็นสันปันน้ำหรือฝิปันน้ำ ส่วนหนึ่งจะปันน้ำไปทางอำเภอกุดรัง ลงไปทางอำเภอนาเชือก และอีกส่วนหนึ่งปันน้ำลงมาจากทางอำเภอบรบือ ที่อ่างเก็บน้ำหนองบ่อไหลลงพื้นที่ลุ่มต่ำ ตามที่ชาวบ้าน คนเฒ่าคนแก่ เรียกในสมัยนั้นว่า “ฝิปันน้ำหรือสันปันน้ำ” ส่วนประเพณีความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ตามลำน้ำเสียว มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตและการวางแผนปฏิบัติร่วมกันในชุมชนว่า มีส่วนร่วมให้เกิดความเข้มแข็ง ชาวบ้านจะร่วมกันประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีตาแฮก ฝิปู่ตาตามประเพณีความเชื่อที่มีมาแต่บรรพบุรุษก่อนลงมือทำนาปักดำข้าว เพื่อเป็นการบวงสรวงให้เทพยดาบันดาลให้ฝนตกตามฤดูกาล แม่โพสพ แม่ธรณีให้มาปกปักษ์รักษาให้ต้นข้าวเจริญงอกงามอุดมสมบูรณ์ นอกจากนั้นยังพบว่า มีประเพณีเลี้ยงฝิปู่ตา ซึ่งถือปฏิบัติทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน เพื่อให้ชาวบ้านตระหนักถึงการดูแลรักษาป่าต้นน้ำ และทรัพยากรธรรมชาติในป่าที่ชาวบ้านในชุมชนต้องช่วยกันดูแลรักษา ไม่เข้าไปตัดไม้ ไม่เข้าไปเก็บของป่า ไม่เข้าไปล่าสัตว์ เหล่านี้ในช่วงห้ามตามฤดู

การเลี้ยงฝิปู่ตากับประเพณีบุญซำฮะ จะมีการเลี้ยงในบุญเดือน 6-7 ถือเป็นประเพณีความเชื่อของชาวบ้าน เริ่มตั้งแต่ต้นน้ำ มีเจ้าปู่จุมคำที่อยู่หนองบ่อ ถัดลงมาก็เจ้าปู่จุมเงิน น้องชายเจ้าปู่จุมคำ อยู่บ้านโคกลีติดกับลำน้ำเสียวใหญ่ ตั้งอยู่บริเวณวัดโคกลี แล้วก็ถัดลงไปเรื่อย ๆ ตามหมู่บ้าน มีศาลปู่ตาดิดกับลำน้ำเสียวใหญ่ทุกหมู่บ้าน เมื่อถึงเดือน 6 ออกใหม่ ชาวบ้านจะพากันทำบุญเลี้ยงฝิปู่ตาเป็นประจำทุกปี ได้นิมนต์พระสงฆ์มาทำพิธีเจริญพระพุทธมนต์ ต่อด้วยถวายภัตตาหารเพล ถือเป็นประเพณีวัฒนธรรมสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ แสดงให้เห็นถึงตัวตนของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ มีความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งเกิดจากความเชื่อในเรื่องจิต

วิญญานที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ เป็นสิ่งที่มองไม่เห็นตัวตนและจับต้องไม่ได้ ซึ่งพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตาชาวบ้านยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมายาวนานจนถึงปัจจุบัน เพื่อเป็นการร่วมกันอนุรักษ์ประเพณีและพื้นที่ป่าต้นน้ำ โดยการให้ชาวบ้านและเยาวชนร่วมกันทำกิจกรรมบวชป่า บวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เจ้าป่า เจ้าเขา เพื่อมาปกป้องรักษาป่าคุ้มครอง และน้ำให้เป็นที่พักของสรรพสัตว์ทั้งหลายที่อยู่ตามลุ่มน้ำ ชาวบ้านได้ทำมาหากินได้อย่างราบรื่นไม่ขาดแคลนน้ำ ประกอบกับเป็นการร่วมกันตรวจสอบพื้นที่ป่าว่ามีสิ่งใดหายไปบ้าง ซึ่งบางพื้นที่จะร่วมกันปลูกป่าทดแทนในทุกปี สิ่งเหล่านี้จะทำให้มีน้ำใช้สอยอย่างต่อเนื่องตลอดทั้งปี สถานที่ศักดิ์สิทธิ์กับความเชื่อเกี่ยวกับน้ำที่ชาวบ้านให้ความนับถือ โดยมีกลุ่มของชาวบ้านใช้ทุนทางวัฒนธรรมที่ถูกนำเสนอมาตั้งแต่อดีตจากบรรพบุรุษสู่คนรุ่นหลัง เพื่อให้เข้าใจในสภาพบริบทพื้นที่ ของสภาพแวดล้อมทางทรัพยากรธรรมชาติ รวมถึงการดำรงชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชน ที่มีความสัมพันธ์อันดีที่เกิดจากพื้นที่บริเวณลำน้ำเสียวใหญ่อันศักดิ์สิทธิ์ ผ่านการบริหารจัดการด้วยความเชื่อเรื่องเล่าต่าง ๆ จากการใช้น้ำในลำน้ำเสียวใหญ่มุ่งกล่าวเพื่ออุปโภคบริโภคในครัวเรือน สร้างวัฒนธรรม สร้างความอุดมสมบูรณ์

การปรับตัวด้านประเพณีพิธีกรรมในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อยู่ตามลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน บางพื้นที่เริ่มมีการปรับเปลี่ยนไปตามสภาพความเป็นอยู่ของชุมชน เพื่อให้เข้ากับสภาพแวดล้อมบริบทพื้นที่ เพราะลำน้ำเสียวใหญ่มีการขุดลอก ปรับสภาพภูมิทัศน์ เพื่อให้สัญจรไปมาได้สะดวก ปัจจุบันนี้คูดินตามลำน้ำเสียวใหญ่มีขนาดใหญ่ เป็นการขยายถนนให้รถวิ่งไปมาได้สะดวก และที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง ก็คือ เพื่อป้องกันน้ำไม่ให้ไหลออกมาท่วมนาข้าวของชาวบ้านในช่วงหน้าฝนน้ำมาก ส่วนของชาวบ้านมีวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับสายน้ำมาอย่างยาวนาน สายน้ำนั้นนำพาความอุดมสมบูรณ์มาสู่ชีวิต บ้านเรือน ชุมชน ก่อเกิดตำนาน วิถีความเชื่อ สัมมาอาชีพ ที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ ถึงความผูกพันระหว่างคนกับสายน้ำ เป็นการสะท้อนผ่านถึงวัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามของชาวบ้าน ล้วนแล้วแสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติอย่างแยกไม่ออก ผีปู่ตาที่อยู่ตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ชาวบ้านยังดำรงชีพหรือประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตาเป็นประจำทุกปี เพื่อเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูต่อผีปู่ตาที่คอยดูแลรักษาหมู่บ้าน อีกส่วนหนึ่งเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้านนอกจากวัดแล้ว ยังทำให้หมู่คณะมีความสุขไม่แตกแยกความสามัคคีกัน ปราศจากภัยอันตรายทั้งหลาย ประโยชน์ของการทำพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าปู่ ผีปู่ตาเป็นความเชื่อทางจิตใจ เมื่อเจ้าปู่มารับอาหาร เครื่องเซ่นไหว้ และอ้อนวอนให้ช่วยคุ้มครองป้องกันอันตรายทั้งปวง ขอให้ทุกคนประสบความสำเร็จยิ่งขึ้น และขอให้เจ้าปู่คุ้มครองบ้านเมืองมีความอุดมสมบูรณ์ มีฝนตก ไม่ให้เกิดโรคภัย และทำไร่ทำนาให้ได้ผลผลิตดีทุกปีตลอดไป

สรุปผล

การปรับตัวของชุมชนโดยการใช้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำในกลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ภายใต้สถานการณ์ยุคโลกาภิวัตน์ที่มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ ด้านภูมิปัญญา ด้านความเชื่อ ด้านทรัพยากรและด้านประเพณีพิธีกรรม โดยชุมชนกลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน มีการปรับตัวของชุมชน 6 ด้าน คือ

1. การปรับตัวด้านสังคม ชุมชนกลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน มีหลายตำบล หลายหมู่บ้าน ในทุกพื้นที่ได้มีโครงสร้างชุมชนเรียกว่า ทุนทางสังคม ประกอบไปด้วย ทุนทางครอบครัว ทุนทางเครือญาติ และทุนทางองค์กรชุมชน ซึ่งล้วนแล้วมีความสัมพันธ์พึ่งพาอาศัยกัน ดังเช่น ชุมชนที่มีผู้นำแบบเป็นทางการ และผู้นำแบบไม่เป็นทางการ ซึ่งชุมชนมีความสัมพันธ์แน่นแฟ้นต่อกัน มีการติดต่อสื่อสารกัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ตลอดจนมีความรัก ความสามัคคี เพราะสมาชิกภายในชุมชนส่วนมากเป็นญาติพี่น้องกัน ต่างอพยพมาจากที่เดียวกัน และที่สำคัญสมาชิกส่วนมากยังคงอาศัยอยู่ในชุมชน

2. การปรับตัวด้านเศรษฐกิจ ชุมชนกลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน มีการประกอบอาชีพทำนาเป็นหลัก อาศัยน้ำจากลำน้ำเสียวและน้ำฝน อาชีพรองเลี้ยงสัตว์ และอาชีพเสริมคือค้าขาย และรับจ้างทั่วไป ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ด้วยการปรับตัวในด้านเศรษฐกิจหลายอย่าง เช่น ค้าขายรับจ้าง เพาะปลูกพืชผัก เลี้ยงสัตว์ ทำนา ทำไร่ ฯลฯ และประกอบอาชีพส่วนตัว เพื่อเสริมรายได้ให้กับครอบครัว โดยอาศัยกลุ่มน้ำเสียวใหญ่เป็นพื้นที่ทำมาหากิน เศรษฐกิจของชุมชนมีอยู่ 2 ระบบ คือ เศรษฐกิจในภาคเกษตร และนอกภาคเกษตร ซึ่งส่งผลให้ชุมชนมีรายได้เพิ่มขึ้น

3. การปรับตัวด้านภูมิปัญญา ชุมชนมีองค์ความรู้ที่สะสมมาจากบรรพบุรุษมาอย่างยาวนาน โดยมีภูมิปัญญาในด้านต่าง ๆ เช่น ภูมิปัญญาเลี้ยงสัตว์ ปลูกผัก เครื่องมือจับปลา หาปลา และต้มเกลือ ถือว่าเป็นภูมิปัญญาในการเสริมสร้างของการดำรงชีพให้กับชุมชนกลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ถือเป็นทุนทางสังคมและวัฒนธรรม ยังได้เห็นการปรับตัวอีกอย่างหนึ่ง ที่ชาวบ้านใช้เป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ที่ได้เรียนรู้ และสั่งสมประสบการณ์สืบเนื่องต่อกันมา ทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้ที่สะสมสืบต่อกันมาความรู้ที่เป็นภูมิปัญญา เป็นความรู้ที่มีคุณธรรม สอนให้คนเป็นคนดี สอนให้คนเคารพธรรมชาติ รู้จักพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ โดยไม่ทำลายให้ความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว

4. การปรับตัวด้านความเชื่อ ชุมชนกลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน มีความเชื่อที่เกี่ยวกับสิ่งลี้ลับตามกลุ่มน้ำเสียวใหญ่ ได้แก่ รุกขเทวดา ผีसाง ผีปู้ตา พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ดอนปู่ตา เป็นการผสมผสานกลมกลืนทางธรรมชาติ ได้มีการบูชาเพื่อแสดงความกตัญญูต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จนกลายเป็นประเพณีที่ดี

ที่แฝงไว้ด้วยแนวคิดทางปรัชญาคติความเชื่อซึ่งถูกส่งสมไว้ด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน และได้ถูกถ่ายทอดเป็นองค์ความรู้ด้วยวิธีการของปราชญ์ชาวบ้านซึ่งอยู่คู่กับวิถีชีวิตของคนอีสานมาจนถึงปัจจุบัน โดยชุมชนได้มีการปรับตัวด้านความเชื่อให้สอดคล้องกับปัจจุบัน โดยการนำความเชื่อเดิมของคนเฒ่าคนแก่ที่เคยปฏิบัติกันมา ผสมผสานกับความเชื่อใหม่ที่คนรุ่นใหม่นำมาจากพื้นที่อื่น ที่ไม่ขัดแย้งในความเชื่อเดิมแต่อย่างใด

5. การปรับตัวด้านทรัพยากร ในชุมชนได้มีทรัพยากรความอุดมสมบูรณ์อย่างมากในครั้งอดีต โดยชุมชนได้อาศัยทรัพยากรเหล่านี้เป็นปัจจัยหลัก หรือทุนเดิมในการดำรงชีพ สมาชิกส่วนใหญ่จึงยังต้องอาศัยลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนในการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ จนทำให้ชุมชนได้มีการปรับตัวเรียนรู้ถึงทรัพยากร ได้มีการกำหนดขอบเขตพื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติในการทำมาหากิน เช่น กำหนดเขตการใช้ประโยชน์ การกำหนดระเบียบชุมชนได้อย่างชัดเจน คือ ห้ามตัดไม้ทำลายป่า ห้ามลงเล่นน้ำ ห้ามจับสัตว์น้ำ หรือเป็นกฎจารีตประเพณีที่ชาวบ้านใช้เป็นบรรทัดฐานในการอยู่ร่วมกัน

6. การปรับตัวด้านประเพณีพิธีกรรม ชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน มีประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับเสี่ยงฝิ่ปู้ตาบุญผาย บุญจะเริ่มในช่วงเดือน 6 โดยชุมชนจะจัดงานประเพณีเป็นประจำทุกปี เพื่อเป็นการบอกกล่าวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ว่า ได้ถึงเวลาลงทำนาข้าวของชาวบ้านแล้ว และเป็นการตอบแทนฝิ่ปู้ตาที่ช่วยปกป้องรักษาลุ่มน้ำเสียวใหญ่ จึงทำให้ต้องรักษาหรือธำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมของชุมชนแม้จะมีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงให้เข้ากับยุคสมัยปัจจุบัน หรือให้สอดคล้องเหมาะสมกับประเพณีดั้งเดิม คนรุ่นใหม่ก็ยังไม่ละทิ้งประเพณี ยังคงสืบสานวิถีชีวิตที่คนในชุมชนได้ส่งสมสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ

องค์ความรู้ใหม่

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย 1) การปรับตัวด้านสังคม คือ มีความดี ประกอบไปด้วยบรรทัดฐานทางสังคม ความเห็นอกเห็นใจ ตอบแทน เอื้ออาทร ช่วยเหลือกัน ชุมชนมีศีลธรรมจริยธรรมต่อกัน มีความสามัคคีในหมู่คณะ และมีความเชื่อด้านทางสังคม 2) การปรับตัวด้านเศรษฐกิจ คือ ผู้คนในชุมชนได้มีการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการทำงานนอกภาคเกษตร เช่น ค้าขาย รับจ้าง ธุรกิจส่วนตัว ที่ทำให้ชุมชนมีรายได้เพิ่มมากขึ้น 3) การปรับตัวด้าน ภูมิปัญญา คือ ชุมชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่มีการปรับตัวจนทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นหลายสิ่งหลายอย่างตกสมัยไปบ้าง ทว่าภูมิปัญญาอีกหลายอย่างก็ยังคงอยู่ หากแต่มีการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ในปัจจุบันเท่านั้น 4) การปรับตัวด้านทรัพยากร คือ กระบวนการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำในพื้นที่ ได้มีการปรับตัวโดยชาวบ้านแต่ละหมู่บ้าน ได้จัดตั้งกลุ่มอาสาสมัคร เพื่อทำการดูแล

อนุรักษ์ลุ่มน้ำเสียตลอดทั้งสาย 5) การปรับตัวด้านความเชื่อ คือ ชุมชนมีการผสมผสานความเชื่อเดิม กับความเชื่อใหม่ เป็นการปรับตัวให้เข้ากับสมัยปัจจุบัน ที่ลูกหลานได้ไปทำงานต่างพื้นที่ นำเอาวัฒนธรรมความเชื่อนั้นกลับมาปรับใช้ในชุมชน แต่ก็ยังนำคติความเชื่อนั้นมาใช้ โดยยึดหลักของปราชญ์ชาวบ้านที่เคารพศรัทธา 6) การปรับตัวด้านประเพณีพิธีกรรม คือ พิธีกรรมรวมไปถึงความเป็นชุมชน เพื่อรองรับกับสิ่งใหม่ ๆ ที่เข้ามาในชุมชน จึงจำเป็นต้องมีการปรับตัวให้เข้ากับยุคสมัย หรือความเหมาะสมกับประเพณี ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตที่ได้สั่งสมสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ

เอกสารอ้างอิง

- พระกฤษฎา สุเมธ (สารนอก). (2567). ปฏิรูปเทศที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา. *วารสารวิจัยวิชาการ*, 7(2), 373-387.
- ราชนันท์ หลงมีวงษ์. (2545). ผลกระทบต่อระบบนิเวศลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน. มหาสารคาม : สำนักชลประทานที่ 6 กรมชลประทานจังหวัดมหาสารคาม.
- วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์. (2548). *โครงการศึกษาทุนทางสังคมในฐานะที่เป็นปัจจัยการผลิตของเศรษฐกิจชุมชน*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. (2558). ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. *วารสารยุทธศาสตร์การพัฒนาสังคมและการจัดการ*, 17(1), 1-27.
- สุภาวดี ขุนทองจันทร์. (2559). *การบริหารทรัพยากรมนุษย์*. กรุงเทพฯ : ซีเอ็ดดูเคชั่น.
- สุวรรณี คำมั่น และคณะ. (2551). *ทุนทางสังคมกับการพัฒนาทุนมนุษย์*. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

